

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 2

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 2

БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЧНА МЛАДЕЖ И ЛИБЕРАЛНАТА СЪПРОТИВА (1945–1947)

ПЕТЯ АНГЕЛОВА

Настоящата статия прави опит да изясни ролята на опозиционното българско студентство за разгръщането на либералната по своя характер съпротива, явяваща се реакция на събитията от първите години на социализма в страната. За целта ще бъдат представени идейните насоки и дейността на три политически студентски структури, които представляват организирана форма на противопоставяне на настъпващите законодателни и обществено-политически промени, задвижвани от установяващия се тоталитарен режим.

Ключови думи: университет, младеж, студент, опозиция, съпротива, либерал, комунизъм

THE BULGARIAN ACADEMIC YOUTH AND THE LIBERAL RESISTANCE (1945–1947)

Petya Angelova

The purpose of this article is to clarify the role of the opposition Bulgarian student body in the deployment of the liberal resistance, which appears to be a reaction to the events of the first years of socialism in the country. For this purpose, will be presented the conceptual guidelines and activities of three political student structures, which represent an organized form of opposition to the coming legislative and socio-political changes driven by the emerging totalitarian regime.

Keywords: university, youth, student, opposition, resistance, liberal, communism

Представеното изследване, макар и насочено към един добре проучен от историците период, има за свой предмет изясняването на въпрос, останал слабо засегнат от изследователски интерес, а именно приноса на опозиционното студентство към съпротивата срещу новата власт. Базирана главно върху

сведения от архивите на Държавна сигурност и опозиционната периодика, статията има задачата да представи три опозиционни студентски организации и да съпостави техните идеи с фактическата им дейност, за да спомогне за разбиране значението им като част от организираната съпротива срещу новата власт.

В състава на сформираното след преврата от 9 септември 1944 г. правителство на Отечествения фронт влизат Българската работническа партия – комунисти (БРПк), Българският земеделски народен съюз (БЗНС), Българската работническа социалдемократическа партия (БРСДП) и политическият кръг „Звено“. Много скоро обаче поради вътрешнопартийна намеса и натиск от страна на комунистите върху останалите партии се стига до това, че част от земеделците и социалдемократите напускат коалицията и се обособяват опозиционните партии БЗНС – Никола Петков и БРСДП (о). Демократическата партия, макар и да няма общественото влияние на първите две, също се числи към опозицията в страната. Всички изброени политически формации имат свои младежки структури, които следват примера на своите партии, и след преминаването на части от БЗНС и БРСДП в опозиция същото правят и младежките организации. Така се обособяват опозиционен и казионен Земеделски младежки съюз (ЗМС), както и опозиционен и казионен Съюз на социалистическата младеж (ССМ).

За да се разбере докрай значението на тези съюзи и създадените към тях студентски организации за оформилата се в рамките на изследвания период съпротива, е важно да се изясни и идеологическият дискурс за младежта. Вниманието на държавата, а и на различните политически течения е съсредоточено върху младежта още преди деветосептемврийския преврат, доколкото е разглеждана като разбираема като капитал, чиято правилна подготовка и възпитание предпоставя изграждането на един желан модел на бъдещето. Като резултат от идеологическото въздействие върху нея, а и като естествено следствие от преживяването на междувоенните години, силно политизираната българска младеж е мотивирана за активно включване в динамичните обществени процеси и в условията на новия политически режим. Това предполага обаче тя да бъде възприемана не само като път към светлото бъдеще, но и като възможност за възникване на неподчинение и политическа съпротива. Младежът в този период може да бъде мислен дихотомно – като потенциален строител и рушител на новия режим. В контекста на това противоречие новата власт не сваля своя поглед от младежта – от една страна, тя се опитва на свой ред да овладее нейните пориви за участие в политическите процеси, а от друга, съзнава ясно огромния принос на младежите в съпротивителните движения и се опитва да ограничи по всевъзможни начини техните действия, като обаче подклажда по този начин либералните настроения сред тях. Любопитно е как официалният пропаганден дискурс от страна и на управляващата комунистическа партия, и от страна

на преминалите в опозиция доскорошни нейни партньори запазва изцяло положителната концепция за младежта и си служи с твърде сходен набор от идеи, който без съмнение е добре познат и възприет от самата тази младеж. Идеологическите пропагандни текстове и от двете страни изглеждат адресирани до носители на практически идентични характеристики („борчески“, „героични“, „демократични“ и прочее) младежи. В рамките на едно такова осмисляне обикновено студентството бива разглеждано като висше възпеление на всички онези идеални образи на младежта. Често е представяно като „елит“ с оглед на бъдещото развитие в резултат на високата образованост¹, но в по-голяма степен образът на студентството реферира по-скоро към неговия вече регистриран принос за политическите процеси, което е видимо в устойчиви фрази като „нашият боен авангард“, използвани еднакво както за потвърждаване, така и за отричане на новата власт, която от своя страна държи да увери, че „следи съчувствено всички прояви на организираното българско студентство не само в бъдещето, но и за настоящето“ (Чилев 1945, 1). Както предстои да видим, опозицията също се стреми да си подсигури сред студентите привърженици и активни дейци за своите каузи. Важно е да се изясни, че след преминаването в опозиция на част от членовете на БЗНС и БРСДП, този техен акт е незабавно подкрепен от младежките им организации и студентските структури. В документи от архивите на ДС се срещат дори такива твърдения, че разцепването на ОФ е крайният резултат от опозиционните настроения на студентите земеделци: *„най-напред се разцепи или премина изцяло в опозиция студентската им секция. Тя повлече младежкия съюз, а той повлече дружбите – Никола Петков не може да увлече дружбите преди ЗМС да беше излязъл в опозиция. И днес, ако Никола Петков може да говори за опозиционна организация, това е тяхната младежка организация“* (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф.13, оп. 1, а.е. 256, л. 24). Без подобно твърдение да се приема съвсем безкритично, е важно все пак да се отбележи, че младежките земеделски структури са напълно солидарни към опозиционната земеделска организация, а доколкото паралелно с тях съществува и казионният ЗМС, то той е просто помощно средство за прокаране политиките на комунистическата партия сред младежта и опит за поддържане на илюзията за „демократично младежко единство“ на базата на младежките комитети и другите „надпартийни“ организации.

¹ Това важи особено за младежите земеделци – на постъпилата в университета земеделска или, както често се нарича, „селска младеж“ се гледа с особена гордост, дори и в условията на новата власт, когато поне (и всъщност само) на теория образованието, включително висшето такова, е „народно“, т.е. общодостъпно. Студентите земеделци са определяни като „елита на българската селска младеж“ и като такива към тях косвено или директно се отправят огромните очаквания на възрастните земеделци.

ИДЕЙНИ НАСОКИ И ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ЦЕЛИ НА ОПОЗИЦИОННИТЕ АКАДЕМИЧНИ СДРУЖЕНИЯ

Тази част от изследването е посветена на представянето на трите опозиционни студентски организации през техните идейни насоки, зададени от партиите, към които са учредени. Важно е да се подчертае, че изложените либерални идеи, чиито носители са опозиционно настроените студенти, са преди всичко отговор на мерките, предприети срещу тях като част от силите, които се противопоставят на политиките на ОФ. Под определението „либерални“ настоящето изследване ще възприема онези възгледи, защитаващи свободата на словото и печата, свободата на сдружаване, правото на участие в обществения и политически живот и изобщо естествените човешки права, без да ги позиционира конкретно някъде сред многобройните политически либерални течения. В този смисъл изследването няма да се спира на въпроса дали и до каква степен идеологиите на трите опозиционни партии могат да се определят като либерални, или не, а ще разглежда като такива възприетите от страна на студентските организации идейни позиции и породените от тях дейности, разгърнали се и като резултат от спецификите на годините между 1945 и 1947. Събитията от този период създават една особена социално-политическа атмосфера, която предполага оформянето на спонтанни, но и предимно организирани форми на либерални по характера си съпротивителни актове, насочени към новоустановилата се и все по-здравео укрепваща власт на комунистическата партия. От една страна, налице е един репресивен режим, насочен изключително към доскорошните съюзници на БРПк, преминалите в опозиция земеделци и социал-демократи. Отнемането на основни права чрез въдворяване в лагери, ограничаване свободата на словото и печата, превръщане на достъпа до висше образование във филтър за подчинени кадри, а самата образователна система в школа за подготовката им, наред с много други, само по себе си неминуемо предполага отговор от страна на засегнатите от тези процеси, т.е. превръща се в двигател на тази съпротива, която ще настоява за свобода на печата, за равен достъп до образование, за освобождаването от концлагери и затвори на деятели на опозицията и прочее. От друга страна, макар и в условията на все по-твърд тоталитарен режим и все по-остри форми на репресия, в годините между 1945 и 1947, под влиянието на редица външни фактори, на опозицията в страната е даден легален статут, което ѝ позволява да развива своята организационна, културно-просветна, пропагандна и агитационна дейност, да разполага със свои печатни органи и право да участва в управлението. Стриктно контролирани и редовно ограничавани, тези дейности все пак позволяват канализирането на несъгласието с новия режим и обособяването му в организирана форма на това, което изследването разглежда като „либерална съпротива“.

Българският академичен земеделски съюз (БАЗС) представлява най-активната и най-влиятелна страна от организираното опозиционно студентство. Той е създаден преди излизането на БЗНС – Никола Петков от ОФ като студентска структура, която на този етап по-скоро подкрепя политиките на правителството. Както информират доклади от архивите на ДС, БЗНС в началото обмислял изграждането на студентски секции, после се създава Академичният земеделски сектор при ЗМС, а след това се учредява и Академичният земеделски съюз (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34). Неговото влияние сред студентството е видимо и през периодичния печат. БАЗС е единствената от трите организации, която разполага със собствен печатен орган – вестник „Сяч“, а освен това използва за трибуна и страниците на първия опозиционен младежки вестник – „Младежко земеделско знаме“. След спирането от печат и на двете младежки периодични издания, вестник „Народно земеделско знаме“, най-четеният опозиционен вестник, се опитва да компенсира липсата им и предоставя на своите младежки и студентски структури свободно пространство за публикуване на съдържание с агитационен, информационен и организационен характер. Сред тези материали не е трудно да се забележат залегнали някои либерални принципи, които лежат в програмните насоки на студентската организация. Неин председател е Ангел Пандев, който по информация от ДС, на проведения на 6 декември 1945 г. конгрес на съюза прави изказване, което извадено от контекст, трудно би могло да се свърже изобщо с проблемите на студентството, но може да се разглежда като пример за надигащите се в съюза либерални настроения: *„Днес, когато пред българския народ е поставен въпросът да бъде ли той свободен или не, когато БЗНС води епична борба против новата диктатура на шмайзера, Българският земеделски академичен съюз има да играе първостепенна роля при предотвратяване четвъртата катастрофа на България. Ние се борим и ще се борим против всякакво подписничество и провокации...“* (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34, л. 1).

В този дух е изказването и на главния секретар на Земеделския младежки съюз Петър Сърбински, който все пак говори за техните действия като борба във връзка с политиките на ОФ в сферата на образованието, но в крайна сметка ѝ придава много по-голямо значение, определяйки я като борба за свобода и демокрация и за щастието на народа изобщо: *„Конгресът на Земеделския академичен съюз е една борба против профашистките опити да се изгради единна младежка организация и общ студентски съюз. Идвам да изразя признателността си, че вие първи застанахте на позициите на демокрацията, против тиранията – онази демокрация, която не се гради с гняв, лозунги на смърт, шмайзери и пр., а с любов. Вие трябва да продължите вашата борба с още по-голям ентузиазъм за тържеството на идеите на Стамболийски, за тържеството на народовластието, за добруването на „чичо“ и „стрина“. Само така вие ще бъдете достойни ръководители на нашата славна организация...“* (пак там, л. 2).

Както се вижда, сходствата в представените мотивационни речи са ясно открояеми и следват определен модел на градация на ценностите и задачите, възлагани на студентите; традиционно те са представени и като имащи водеща роля в обявената от опозицията борба за свобода. В тези призови личи още и вменияването на дълг към идеологията на земеделския съюз и неговите вече покойни лидери, дали живота си за нея: *„Борете се смело, за да можете действително да бъдете достойни за падналите в борбата“* (пак там, л.2). Изпълнението на дълга към настоящите водачи на съюза, но и към селския човек, представян като въплъщение на демократични и либерални идеали, е въпрос на чест: *„Затова нашата програма е да се борим против насилието, против беззаконието, за народовластие и истинска демокрация, защото нашият селянин е истински демократ и по рождение свободен... Ние ще пресечем краката на настъпващата диктатура... Нашата борба чрез позиви, агитации и пр. даде възможност на водача ни Г. М. Димитров да спаси живота си от диктатурата и реакцията. Тази акция даде възможност на др. Гичев да е между нас. Тази акция даде възможност да излиза нашето „Народно земеделско знаме“, тази акция най-после ни събра тук и чрез нейното продължение ние ще освободим българския народ...“* (пак там, л.2).

Всички тези вдъхновяващи слова, произнасяни на конгреса на БАЗС, целят да насочат енергията на академичната земеделска младеж към участие в каузите на оформилото се вече като централна опозиционна сила земеделско движение, като в крайна сметка се стига дотам да се придаде историческо значение и дори екзистенциален смисъл на участието в нея. На събитието присъства и лидерът на БЗНС Никола Петков, който полага този ключов мотив, който ще се превърне в основа на програмната насока на организацията: *„Вашият конгрес заседава в дни наистина исторически за България и за българския народ, дни на борба, за да се извоюва и осигури бъдещето на нашето отечество, дни на борба, за да се осъществи идеологията на БЗНС. Аз съм сигурен, че вие ще продължите борбата в духа на П. Д. Петков, Петрики, Сергей Румянцев и Г. М. Димитров за ред, законност, свобода, мир и народовластие, като, ако трябва, да дадете и живота си...“* (пак там, л. 2) и още: *„В тая борба нашият кураж се вдъхновява от вашите здрави мускули, от вашата младост, от вашата смелост и вашите криле. Ние сме сигурни, че сте готови не само да продължите тая борба за ред, законност, свобода, мир и народовластие, но че сте готови да дадете и най-ценното, което имате – живота си, за трицветното знаме, символа на нашата млада България и за оранжевото знаме – символа на идеологията на БЗНС“* ... *„Днес всички, вие и ние, имаме един върховен дълг, да напругнем всички сили, за да извоюваме правата и свободите на българския народ, да възстановим Търновската конституция, да създадем една истинска демократична и силна България (Студентите земеделци подкрепят борбата за свобода, правда и народовластие 1945, 1). След конгреса вестник „Народно земеделско знаме“*

излага резолюция на БАЗС, която представлява обобщение на всички разгледани вече либерално-демократични идеали и потвърждава, че „академичната земеделска младеж, елита на българската селска младеж, е готова да продължи борбата за ред, законност, свобода, мир и народовластие и е готова да даде и най-ценното, което има – живота си“ (резолюция на БАЗС, 4).

Ако трябва да се обобщят представените до този момент идеи, които настоящето изследване вижда основание да определя като либерални, то като основополагащ може да се посочи призивът за провеждане на борба, обявена в името на народа и в памет на героите на земеделското движение. Програмните насоки на организацията са видими в представата за характера на тази борба, която ще се води за свобода и демокрация, за законност и за граждански права, които тя вижда гарантирани от Търновската конституция – един по същество либерален държавен закон.

Социалистическата академична младеж „Жан Жорес“ също е създадена преди оформянето на опозиция в страната, но става активна едва след това и основно чрез сътрудничеството си с БАЗС. Както показва доклад от ДС (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34, л. 1), в началото при партията на социалдемократите се е формирала академична група, която впоследствие се е наричала Студентска социалистическа организация „Жан Жорес“, със самостоятелни прояви на организационен живот. Студентите от „Жан Жорес“, за разлика от земеделците, нямат собствен печатен орган и по тази причина използват опозиционния вестник на БРСДПо „Свободен народ“, както и излизалия съвсем за кратко вестник на младежката организация към партията „Социалистическа трибуна“. Михаил Михайлов, който присъства на конгреса на академичните земеделци като представител на „Жан Жорес“, също прави изказване, ясно деклариращо общите насоки на действие на опозиционната студентска младеж: „атмосферата в нашия университет в този момент е особено напрегната. Една хегемония се замени с друга. Партизанстването и диктатурата се ширят... Точно в този момент нашите два съюза (земеделски и социалистически, б.м, П.А.) поведоха борба. Нашите права са потърпкани... Ние, които дадохме тържествено обещание пред покойния ни водач Григор Чешмеджиев, че няма да пожалим живота си за осигуряване на свободата и демокрацията на българския народ, ви подаваме твърдо нашата ръка за смела борба“ (пак там, 4). Заложените в това изказване цели на организацията, както се вижда, повтарят цялостното идейно направление на БАЗС. Аналогично на сътрудничеството между БРСДПо и БЗНС – Никола Петков, както и това между ЗМС и ССМ, за краткия период на своето съществуване двете академични структури ще работят заедно, като студентите-социалисти ще подкрепят винаги дейността на земеделците, без обаче сами да инициират съществени начинания.

Демократическият академичен клуб е с най-слаби прояви от трите разглеждани организации. За разлика от първите две, той е създаден едва след

легализирането на опозицията в страната. На 6 октомври 1945 г. органът на Демократическата партия вестник „Знаме“ (бр. 11) съобщава, че в София на мястото на бившата Демократична академична група при партията е основан Демократически академичен клуб (*В София се основава демократичен академичен клуб 1945*, 2). Статията съобщава впечатляваща членска численост, възлизаща на над 1500 студенти от Държавния университет, Висшето държавно училище за финансии административни науки, Държавната политехника, Висшето училище за телесно възпитание, съдебните кандидати и др. Уверено се заявява, че резултатите от усилените действия по обединение на демократичното българско студентство дават значителни резултати, а реториката на тяхното представяне повтаря вече разгледания при земеделците и социалистите модел: *„тая младеж, която се би на фронта, днес ще се бори за истинска свобода, против своеволията, откъдето и да идат те и за истинско народно добруване и социални права за всички българи без разлика на политическо убеждение, вероизповедание и пр. Тя ще се бори срещу тиранията, с корупцията, срещу привилегиите. Тя иска България да бъде само на българите.“* (пак там).

В най-чист вид либералните ценности прозират именно в принципите на тази най-малка и най-незначителна студентска опозиционна организация, която освен за общи положения като правата и свободите на гражданите, се обявява категорично и в защита правото на частната собственост и вероизповедание. В „Знаме“ публикува и декларация от академичния клуб, в която се осъжда остро сегашният режим: *„на българския народ бяха отнети свободите и правата, извоювани от нашите възрожденци и възвестени от Търновската конституция. (...) В името на най-голямото достояние на човека – свободата се вършат беззакония от отговорни и безотговорни фактори. Неизброими са случаите на насилия над свободата на личността, безброй са случаите на безпричинни интернирания на невинни хора, чието нещастие е било само това, че не са одобрявали политиката на управляващата групировка. Посегна се на частната собственост с един невидждан досега устрем. Срещу хиляди българи се упражни един нечуван досега терор“* (Декларация на демократическата академична младеж в България 1945, 1). След това обяснение, се пристъпва към излагане по същество на студентските позиции, заложиени в тази декларация, в които спасяването на държавата чрез отстояването на реално демократично управление, защитата на частната собственост и близките отношения със Запада се смесват с искания за запазване на университетската автономия и освобождаване на въдворени в концлагери студенти: *„1. Застава твърдо и непоколебимо зад действително демократичните сили на държавата, водени от водача на демократическата партия г. Никола Мушанов, в нейната справедлива борба за свобода, демокрация и за спасяване на държавата. 2. Ще се бори в името на големите български интереси за установяване в страната на едно действително демократично правителство, което*

да склучи достоен мир и осигури на страната добро и щастливо бъдеще. 3. Държи за искрено приятелство с нашия славянски брат – мощният Съветски съюз, с великата демократична страна Америка и с Англия – люлката на демокрацията. 4. Обявява се против всякакъв максимализъм и шовинизъм и посочва легитимните права на българския народ, признати много пъти в миналото от свободолюбивите народи, които българският управник не трябва да забравя. 5. Отрича насилствените мерки против частната собственост. 6. Никакво вмешателство на партиите в автономията на Университета. 7. Създаването на искрени приятелски отношения с академичната младеж на всички свободолюбиви народи. 8. Да се освободят всички студенти, изпратени в концентрационни лагери в България и да се ликвидира този черен фашистки институт. 9. Да се сложи край на позорния начин за отстраняване на професори чрез митинги и да се спре назначаването на преподаватели по партийна линия“ (пак там, 3).

В ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПРОГРАМИТЕ ...

Съществена част от настоящето изследване е да се провери как изложениите вече идейни позиции кореспондират с реално осъществената от членовете на тези организации дейност. В очите на властта трите академични клуба изглеждат като сериозна заплаха едва към края на 1945 г, когато с тях активно започва да се занимава и Държавна сигурност. Цитираният вече доклад до началника на ДС от началника на отдел „В“ информира, че опозиционните политически партии БЗНС – Н. Петков, БРСДП(о) и Демократическата партия „търсят нови форми за проява на своята разложителна дейност“ и разширяват състава си на базата на „разните академични съюзи“ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34, л. 1). Резултатите от настоящето изследване показват, че макар и да поставят своите цели далеч извън границите на университета и да маркират като своя висша задача спасяването на държавата, всъщност „разложителната“ им дейност е концентрирана основно в рамките на университета и студентството и цели запазването на университетската автономия и осигуряване правото на образование. Извън инициативи от този тип, които ще бъдат разгледани по-задълбочено, съществуват и други дейности, които все пак не са маловажни и заслужават да им бъде отделено внимание. Извън собствено университетските въпроси действието на студентските организации се насочва в две посоки. На първо място, това са провежданите конференции, сказки, вечеринки и прочее събирания на академичната младеж, на които присъстват винаги и лидерите на съответните политически движения. Повод за такива мероприятия обичайно е честването на студентския празник – събития, за които става ясно, че са „агентурно обезпечени“, благодарение на което тяхното протичане в детайли не остава тайна за ДС. Два дни след своя конгрес от края на 1945 г. студентите земеделци организират по повод 8 декември

вечеринка, на която присъстват и произнасят речи видни представители на земеделското опозиционно движение като Петър Сърбински, Трифон Кунев, Недялко Атанасов и Никола Петков. Последният в своята реч отново по познатата схема се обръща към студентството с призив с помощта на науката да се борят за свобода в името на родината и българския народ: „на вас предстоят много тежки отговорни задачи да съберете повече знание, за да може да събудите вашите братя и сестри, да водите борбата, която сме повели до пълния ѝ успех. Нека се борим да спечелим свободата и правдините на българския народ, да направим от нашата мила родина една наистина свободна и демократична страна“ (Вечерята на академиците-земеделци, 1945, 1). Органите на Държавна сигурност са наясно и за културно-просветната дейност на БАЗС, в която виждат „активна разложителна работа сред студентите“, за която съдят по обявената програма за редовни седмични събрания (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34, л. 1). Честването на студентския празник и от младежите демократи, за което разказва и в „Знаме“, също не остава без надзор. ДС е добре информирана, че на 8-ми декември клубът е организирал вечеринка, където демократи студенти са пели царския химн, викали са „да живее Н.В. Цар Симеон II“, „да живее Търновската конституция“ и прочее. Освен това е проведена и сказка на Никола Мушанов на тема „Идеали на демокрацията“, в която лидерът на демократите е говорил за диктатурата на партията, за новото неравенство, за липсата на свобода и т.н. (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34, л. 3-4).

Другата извънуниверситетска дейност, осъществена от разглежданите студентски организации, е сериозната помощ при подготовката за изборите за ВНС през 1946 г. В най-голяма степен това касае отново академиците земеделци, но не и без подкрепата на студентската организация на БРСДП. Документите от архивите на Държавна сигурност съдържат информация, че двете организации са провели в София общо предизборно събрание и „така студентите-опозиционери бяха поставени в пълна услуга на предизборната кампания на БЗНС-Никола Петков“ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 230, л. 7). За същия период други документи твърдят, че макар и „Жан Жорес“ и ССМ да живеят слаб организационен живот, все пак младежите вземали най-дейно участие при всички политически събития и най-вече при изборите за Велико народно събрание, като студентската организация била особено дейна. Издавали първомайски позиви, разпространявани от студентите в университета и по улиците на София, съдържащи антиотечественофронтовски писания „със жлъч и злоба против РП(к)“ (АКРДОПБГДСРСБНА, М, Ф. 13, оп.1, а.е. 256, л. 10). По повод на тези дейности няколко студенти били арестувани и освободени след разпита. Що се отнася до помощ в предизборната агитация, то това е основна дейност на академичния клуб на Демократическата партия. Това сочат доклади от ДС, твърдящи, че за периода между септември 1946 и септември 1947 г. ръководството не успяло да развие почти никаква

дейност, освен помощта дадена заедно с другите младежи в предизборната агитация. Единствените останали прояви са провеждането на няколко просветни сказки и акция в Модерния театър в София по повод смъртта на Ал. Малинов, където отново се прибягва към арести – двама младежи са задържани и въдворени в ТВО (АКРДОПБГДСРСБНА, М, Ф. 13.оп. 1. а.е. 256, л. 4).

СТУДЕНТИТЕ СРЕЩУ ОБЩИЯ СТУДЕНТСКИ НАРОДЕН СЪЮЗ ИЛИ НЕСЪБЪДНАТОТО НАДПАРТИЙНО СТУДЕНТСКО ЕДИНСТВО

Основната дейност на опозиционното студентство и по-конкретно на членовете на „Жан Жорес“ и БАЗС е насочена срещу Общия студентски народен съюз (ОСНС) и всички преки или косвени резултати от дейността на тази структура. Важно е да се изясни, че преди разцеплението на ОФ идеята за създаването на единна организация в университета се радва на широко одобрение сред студентството и особено сред младежите земеделци. Съществуващият още тогава Академичен земеделски съюз в своя печатен орган вестник „Сеяч“ изказва мнението си, че е време да се създаде такава обща организация, в която „да може да се влеят в обща ползотворна дейност силите и енергията на грамадното болшинство студенти, неучастващи в отделни студентски идейни групировки“ (Симеонов 1945, 4), като се излага становището, че планираният съюз няма да е като БОНСС², макар и да наподобява на него, защото ще обединява цялото народно студентство, а няма да служи само на една група и създаването му не следва да изключва свободното и самостоятелно съществуване на разните студентски идейни съюзи. Именно тази идея за възможното съществуване на такъв надпартиен съюз, създаден в полза на целокупното студентство, а не както ще се окаже – в услуга на БРПк, довежда впоследствие до острата реакция от страна на опозиционните академични структури. Не минава много време от въодушевената подкрепа за създаване на съюза и възклицанията „да живее народното студентство и бойният му авангард – ОСНС!“ (Петков 1945, 3) и вече ясно започва да се очертава надигащата се съпротива срещу действителната работа на иначе така мечтаната организация.

За постигане на едно по-пълно разбиране проблемът с общостудентската организация трябва да се мисли във връзка с друга, още по-проблемна такава – организацията на учащата се младеж. И двете структури са създадени по инициатива на Комунистическата партия с основната идея да служат като школи за възпитание на младежта чрез културно-просветна дейност, за осъществяване на контрол върху кадрите и наравно с това неутрализиране влиянието на останалите партийни идеологии. Създаденият през 1945 г. общоученически съюз (ЕМОС) на практика се явява втори опит за такава ор-

² Български общ народен студентски съюз, създаден от Комунистическата партия.

ганизация, която да обхване целокупната младеж. Първият е създаването на ЕМО (единна младежка организация), който твърде бързо бива осуетен и то основно от членовете на Земеделския младежки съюз, които ясно виждат опитите за унифициране на младежта и отнемане правото им да развиват собствена организационна и идеологическа работа. Комунистическата партия отложила създаването на съюз в точно такъв формат за по-удобен бъдещ момент, без да се отказва от желанието си да обедини младежта в една структура, в която водещо място да бъде отредено на техните кадри от Работническия младежки съюз (РМС). Така започва изграждането на общи организации в образователните институции – изгражда се ЕМОС в училищата и ОСНС в университета, представени като надпартийни антифашистки организации на демократичната младеж. ЕМОС стартира сравнително добре и успява да привлече голямата част от учениците, но не след дълго става ясен основният замисъл, който стои зад организацията, доминирана от младежите ремсисти, което довежда до огромен отлив от нея. Така започват да се прилагат различни похвати, които целят да увеличат членската маса, и на практика членството в ЕМОС се превръща в критерий за благонадеждност и гарантира едни или други привилегии и обратното – отказът от участие в организацията носи след себе си различни неприятни последствия.

Ситуацията с общостудентския съюз е аналогична, но с тази значителна разлика, че в началото младежите земеделци не просто одобряват, но и са силно ентузиазирани от идеята за изграждането на тази структура. Това води до огромното разочарование от начина, по който им бива отнета и използвана от БРПк и РМС, за да създадат просто още едно свое отделение „в изпълнение на партийната директива „на всяка цена единна младежка организация (ЕМО)“ (Пандев 1945, 4). „Изкореняването на хубавата идея“ (Антонов 1946, 2) за надпартийно студентско сътрудничество на автономната територия на университета довежда до крайно негативни реакции в опозиционната преса:

„Използвайки политическата обстановка на момента, когато РПк – идеолога и вдъхновителя за ЕМО – идея невъзприета и отречена после от целокупната демократична българска младеж, в своята революционна ярост и желание за партийна диктатура, верни на своето решение – пълно обсебване на целокупния наш политически, обществен и културен живот, навлязоха и в университета – гордата наша „Алма Матер“ и по начин, осигуряващ им пълно болшинство, бе свикан учредителен конгрес, в който всичко трябваше да протече така, както бе решено. Не бяха допуснати избраните от идейните студентски организации представители, а и на допуснатите по тяхно благоволение, не бе дадена думата, за което те, колкото и малко, протестираха. Над всичко отгоре, още когато конгресът заседаваше, макар и неволно блесна истината „чрез ОСНС към ЕМО“ – позив“. (Пандев 1945, 4). Още тази ранна публикация по темата ясно предвещава задаващите се либерални настроения сред студентството, които ще се обявят срещу действията на уп-

равляващата партия в рамките на обществото изобщо: „във всички пристъпи на РМС за овладяване на политико-обществения живот ще срещнат отпора на АЗ съюз“ (пак там).

Управителният съвет на БАЗС публикува във в. „Сеяч“ своята резолюция от октомври 1945 г., в която „с възмущение отбелязва, че ОСНС е напълно дезертирал от позициите си на такъв и е станал поделение на РМС“ (*Резолюция* 1945, 1). Въпреки това, на този ранен етап студентите земеделци изглежда все още не са се отказали напълно от вярата във възможното функциониране на съюза като надпартийна структура: „*ние държим за ОСНС, затова бием тревога. Държим за ОФ, какъвто беше на 9 септември. Държим за братските отношения с всички студентски антифашистки организации, но на базата на равенство и взаимното зачитане; държим за пълната автономия на университета. Искаме истинско демократизиране на науката и културата, и децентрализация на научните институти*“ (пак там). И макар с известна надежда за възможността да съществува все пак една равнопоставена и демократична организация, която да е от помощ на студентите, без значение от политическата им принадлежност, в крайна сметка на провежданите събрания на академиците земеделци се взема решение за напускане от БАЗС на общостудентската организация, а този техен акт е подкрепен и от „Жан Жорес“. Напускането е придружено и с обяснение, което двете сдружения са изпратили до централното ръководство на ОСНС, което отново свидетелства за останалата надежда, че той все пак може да заработи в полза на целокупното студентство. Обяснението им информира ръководството на съюза за това, че на учредителния конгрес комунистите са си осигурили болшинство, за да получат практически управлението му, за това, че не са допуснали опозиционно настроени студенти делегати на младежкия конгрес в Прага и т.н.. В крайна сметка се отбелязва, че ОСНС е „прикритие на една партийна групировка и оръдие в ръцете на Националния комитет“ (*Опозиционното студентство напуска ОСНС* 1945, 2). Затова те заявяват, че ще работят за един истински студентски съюз и тъй като многократните предложения и опити да преустроят ОСНС са останали напразни, студентите социалисти и земеделци се обявяват против организацията и порицават всеки опит чрез нея да се говори от името на цялото студентство. Впрочем в отговор на това изложение получават единствено определената от студентите социалисти като „каучукова декларация“ (Михайлов 1946, 2) от страна на ОСНС, т.е. нищо състоятелно. Според твърденията на земеделците огромната част от студентството е отрекло съюза и вследствие на това от около 25 000 студенти само в Софийския университет има едва 5000 подадени молби за членство (Антонов 1946, 2). Социалистическата опозиционна преса също често коментира разочарованието от ОСНС, за който и от „Жан Жорес“ в началото са имали големи надежди, че ще брани интересите на студентството, които останали неоправдани. От материалите във в. „Свобо-

ден народ“ става ясно и това, че завземането на съюза от представители на комунистическата партия води до проблеми с кадрите, тъй като една част от ръководството е подало оставка в знак на протест и сега централното ръководство на съюза не може да попълни редовете си, тъй като не оправдава очакванията на академичната младеж: „отречен от голямата част от студентството ОСНС, затворен в себе си, със своята структура не дава възможност за масово членство, не е истински представител на българското студентство и бранител на неговите интереси“ (Ангелова 1946, 2).

Значителна част от опозиционната дейност на изследваните академични организации на практика се състои в даване гласност на проблемите на българските студенти и логично на този етап ОСНС е основната тема. Макар и вече напуснали съюза, младежите социалисти и най-вече земеделците непрестанно коментират структурата, която описват като просто поделение на РМС, членовете на която обаче се оказват силно привилегирани. През ноември 1946 г. във вестник „Народно земеделско знаме“ е публикувано писмо от Петър Антонов и Мария Ангелова (1946, 2), съответно от БАЗС и от ССО „Жан Жорес“, до ректорите на Софийския университет с изпратени копия до Висшето училище за финанси и административни науки в София, Пловдивския университет, Варненски университет за финансови и стопански науки, Висшето техническо училище във Варна, Търговската академия в Свищов, а също така и до Министерски съвет и Министерството на народното просвещение. От името на своите съюзи младежите сезират всички тези институции, за да насочат вниманието им към един от главните проблеми, произтичащи от ОСНС, а именно, че макар и да не обединява дори една пета от студентството, на съюза се дава разпределението на всички наряди и суми, отпуснати от държавата за всички студенти, а съюзът ги използва да облагодетелства своите членове, лишавайки останалата част от студентството, като се надява по този начин да увеличи своята численост. Така се злоупотребява с предоставено облекло, включително специализирано такова, необходимо на студентите от физико-математическия факултет, с отпуснати средства за екскурзии, с фондовете за подпомагане на бедни студенти, а здравната служба при същия този фонд изисква отечествено-фронтовска бележка и карта за членство в ОСНС за ползване на безплатни лекарства и постъпване в болнично заведение. Като най-тежко студентите виждат положението с въглищата, чиято стойност е значително по-висока за нечленуващите в съюза студенти³.

³ Проблемът за снабдяването на студентите с въглища е единственият, на който казионната младежка периодика обръща по-сериозно внимание. С оборването на твърденията на опозиционерите е натоварен Делчо Георгиев, председател на топливно-снабдителния комитет на ЦР на ОСНС.

СТУДЕНТИТЕ СРЕЩУ ОФ БЕЛЕЖКИТЕ

По отношение на привилегирането обаче има друг момент, който поражда сериозни дебати през тези години, и това е проблемът с приема на студенти и въпросът за необходимостта от отечествено-фронтовски бележки. След преврата от 1944 г. достъпът до висше образование въз основа на издадена такава бележка става част от компенсациите, които получават участниците в антифашистката съпротива. Това обаче, както отбелязва Пепка Бояджиева (2010, 49), довежда до два проблема, които предполагат търсенето на начини за ограничаване на приема. От една страна, стои невъзможността на системата да поеме огромния брой студенти, а от друга – новата власт цели преди всичко осигуряването на образование за определена категория младежи. Така в крайна сметка през 1946 г. прилагането на ОФ бележките се налага като мярка за ограничаване на приема, поради огромния брой кандидат-студенти. Това довежда до крайно недоволство от страна на младежите земеделци и социал-демократи, които стават потърпевши, защото критериите за получаване на такива „удостоверения за честност и благонадеждност“ позволяват сериозни злоупотреби и в крайна сметка се превръщат в част от средствата за справяне с опозицията в средите на университета. Тази ситуация има огромен отзвук в опозиционната преса. Вестник „Народно земеделско знаме“ често публикува материали по сигнали на свои читатели, на които са им отказани такива бележки, макар и преди преврата те да са имали активни антифашистки прояви. Твърди се дори, че заради ограничението, наложено с ОФ бележките, три четвърти от кандидат-студентите, главно деца на сдружените земеделци, не могли да участват в кандидат-студентските кампании (*Университетската криза 1946, 2*). Опозиционната преса информира, че наскоро комисията, която определя условията за избиране на нови студенти, е решила през учебната 1946–1947 г. да се приемат едва 8250 студенти в цялата страна, а се предполага, че броят на кандидат-студентите ще надмине 50 000. Наред с това и законът за цензозете се прилага и при студентството: „дипломите не са от никакво значение, стига човекът да притежава „изключителни“ способности“ (Стефанов 1946, 2). Кризата в университетите се утежнява и от „новопроектираната чистка на професори и асистенти“ или още „гонитбата на професорите. Не фашисти, а неприятни и посочени...“ (*Университетската криза 1946, 2*). И двете са описвани от опозицията като „неочаквани явления“ предвид това, за което се обявява ОФ след преврата през 1944 г., а именно свободата на образованието. Академичните съюзи не остават безразлични при зараждащите се проблеми и осъждат „демократизацията“ на висшето образование чрез различните „съвети“ и „препоръки“, които отнемат възможността на младежите да учат: „цялата тази спекулация на ОСНС спрямо сегашната и бъдещата академична младеж, извика възмущението на академиците, организирани в ССО „Жан Жорес“ и Б. З. Академичен съюз. Тези две организации не можеха да останат

пасивни в тази борба за погаване на истинските студентски права“ (Панайотов 1946, 2). И поради това, верни на принципите си, студентите социалисти и земеделци остро критикуват плановете на ОСНС, целящи по техните думи монополизиране на достъпа до университета. От всичко казано дотук може да се заключи, че на практика се формират два фактора, които филтрират студентите, стоящи в опозиция. От една страна, изобщо навлизането в университетските среди е крайно отежнено от необходимостта от ограничаване броя новоприети студенти и наложените като средство за това ОФ бележки, благодарение на които висшето образование остава привилегия за „благонадеждните“ младежи. От друга страна, опозиционното настроените, които обаче все пак са получили възможността да следват, стават свидетели на злоупотребите от страна на казионната студентска организация, във от която стоят те и срещу чиито действия се явяват принудени да се борят.

СТУДЕНТИТЕ СРЕЩУ НОВИЯ ЗАКОН ЗА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

Като най-активна проява, довела следователно и до най-сериозните до този момент последствия за участващите в нея, може да се разглежда реакцията срещу предложения законопроект за висшето образование от 1947 г. Той е внесен във Великото народно събрание през юни и цели реформа на Закона за народното просвещение, приет още през 1907 г., като предвижда изваждането на висшето образование от общата образователна система и почти напълно премахва автономията на университета. Представителите на опозицията, които нямат мнозинство във ВНС, не успяват да отменят приемането му и той влиза в сила въпреки сериозните критики (Бояджиева 2010, 63). Още преди внасянето му за обсъждане обаче реакциите на опозиционното студентство срещу законопроекта не закъсняват. Те започват с „разяснителна работа“ от страна на земеделците, която цели да информира масово академичната младеж за готвените промени в закона за висшето образование и опасността от посегателство върху университетската автономия. „Народно земеделско знаме“ публикува протестна нота от управителния съвет на БАЗС (*УС на БАЗС протестира* 1947, 2), изпратена до министър-председателя с копия до министъра на просветата, министъра на вътрешните работи, до Никола Петков и до Коста Лулчев. Представителите на земеделците-академици информират, че членове на БАЗС са взели участие в събрания на ОСНС по повод законопроекта за висшето образование и са направили изказвания във връзка с приема на студенти и правото на следване, както и изпитната система. Дейността на земеделците е подкрепена и от младежи анархо-комунисти, а органите на Държавна сигурност отчитат като успешно проведени акции в няколко факултета (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф.13, оп.1, а.е. 230, л. 7–8). Като резултат от тези разяснения седем от активистите са задържани „с цел да се парира

проявлението на свободната студентска мисъл“ (*Протести на студентите анархо-комунисти* 1947, 2). Интересно е, че социалистическият вестник „Свободен народ“ с обяснението, че „демократичното студентство като един протестира за това посегателство върху свободата на Алма Матер“ (*Преди „демократичния“ закон за висшето образование* 1947, 4) коментира последвалите арести на протестиращи от опозиционните студентски организации, посочвайки поименно четирима от членовете на ръководството на БАЗС, изпратени в лагер „Куциан“, и още осем имена на студенти-анархисти със същата съдба, т.е. броят надхвърля споменатия от земеделците и докладите на ДС брой от 7 задържани.

ПОБЕДАТА НАД ОПОЗИЦИЯТА И КРАЯТ НА СТУДЕНТСКАТА СЪПРОТИВА

С постепенното „справяне“ със силите на опозицията чрез механизмите на Народния съд, спирането на партийните печатни органи и най-тежкия удар върху земеделците – забраната на организацията им и смъртната присъда за Никола Петков, се слага край и на опитите на студентството да се бори за равни права в университета и още по-малко да отстоява правото на свобода в рамките на обявената вече за Народна Република България. Още през април 1947 г. земеделският народен представител Иван Гичев обръща внимание на ограниченията, които косвено се налагат върху студентите земеделци с твърдението, че правителството е уплашено от тях и по тази причина спира пътя на селските младежи към БАЗС чрез „злополучните ОФ индулгенции, които сега мисли да замени с бригадирски отличия“ (Гичев 1947, 1), като целта е „да се пресушат нестихващите извори на земеделска интелигенция, която е смъртен враг на всяко културно, стопанско и политическо опекунство“ (пак там). За да бъде нанесен икономически удар върху БАЗС се използва ОСНС, който присвоява всички помощи от правителството за студентите. Когато земеделският съюз отправя искане за освобождаването на арестуваните земеделците-академици Антон Югов заявил пред ВНС, че Български академичен съюз не съществува. И това скоро се превръща в истина. Доклади в архивите на Държавна сигурност свидетелстват, че след разгрома на БЗНС голямата част от членовете прекратяват опозиционната си дейност. Справка за броя, духа и настроението на николапетковистите, въдворени в ТВО от 1949 г. (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 538, л. 85–86) отчита, че в Белене още през 1947 г. са въдворени и превъдворявани няколко пъти ръководители от младежката организация ЗМС на Петър Сърбински, както и от академичния земеделски съюз. Съдбата на социалистическата студентска организация „Жан Жорес“ също следва тази на партията основателка и младежката социалистическа организация. Документите отбелязват, че студентската организация започнала 1947 г. с активна организационна и особено културно-просветна дейност. Посочва се, че имали

клубове, в които се събират всеки понеделник в 7 часа, особено активни били около 1 май, „когато отпечатваха позиви, пропити със злоба спрямо властта на ОФ и с лозунги за освобождаването на всички от затворите и лагерите“ (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп.1, а.е. 141, л. 10–11). След задържането на редакторите и разпространителите на тези позиви организацията временно прекратила дейността си, но се активизирала отново около 24 май за празника на учащата се младеж. След края на учебната година почти напълно преустановили работата си, а след края на ваканцията вече опозиционната партия на БРСДП я нямало и по тази причина нямало вече и „Жан Жорес“.

Макар и последна по брой членове, Демократическата партия със своята студентска организация също остава в полезрението на органите на Държавна сигурност и съдбата ѝ е аналогична с тази на големите опозиционни партии. Разликата е, че докато „Жан Жорес“ и БАЗС в началото на годината са особено активни, то за демократическия академичен клуб се отчита, че е развивал „някаква дейност“ само по линия на висшето образование. Това обаче не ги прави безучастни към студентските проблеми, тъй като работата им всъщност е свързана с участие в съвместните протестни акции на БАЗС и „Жан Жорес“, които вече бяха разглеждани в хода на изложението. Като следствие от това някои от членовете на академичния клуб са били задържани, в резултат на което пък всякаква дейност бива прекратена (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 141, л. 12). След като в края на 1947 г водачите на партията са въдворени на принудително местожителство в провинцията, а част от водачите на младежката организация са въдворени в ТВО „Куциан“, академичният клуб също окончателно спира работата си и изгаря архивите си (АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп.1, а.е. 331, л. 35).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването разгледа дейността на трите академични структури, учредени към партиите представителки на опозицията в България през периода 1945 – 1947 г, за да проследи до каква степен те отговарят на зададените още при отцепването им от управлението на ОФ либерални позиции. Стана ясно, че организираното студентство напълно се солидаризира с програмите на своите вече опозиционни лидери, дори до степен да обяви своята жертвоготовност в името на борбата, към която ги призовават те. Подобна отдаденост на каузи, в които виждат спасяване на държавата и българския народ, може да се мисли като следствие от дългогодишна идеологическа работа, довела младежта, и в частност студентството, до едно себеразбиране, което им отсъжда челно място на историческата сцена. Такова разбиране за собственото участие в съграждането на бъдещето обяснява чувството за дълг към обществото, за чието благополучие, мислено като възможно само основано на либерално-демократични начала, академичната младеж се чувства „готова да мре“ (*Резолюция на*

УС на БАЗС 1946, 2). Не е изключено подобно осмисляне на обществените задачи да изглежда пресилено в съпоставка с действителните резултати от работата на организирания в тези сдружения студенти. В този смисъл е важно да се подчертае, че макар и да засягат основно висшето образование, тези ключови мероприятия на новата власт, срещу които се изправят, се възприемат като израз на потъпкването на основни либерални и демократични принципи. Така началото на *борбата* се полага с напускането на общия студентски съюз, приет първоначално като идея от целокупното студентство, но бързо изоставен от младежите опозиционери, прозрели, че той е просто структура на БРПК. Всъщност ОСНС не е обикновена казионна организация, а е един от главните двигатели на последващите мерки, предприети срещу студентството в съпротива: ограничаването на приема на студенти чрез изискването за ОФ бележки, неравноправието при разпределението на средствата за студентите, „въглищният и квартирният въпрос“ и в крайна сметка отнемането автономията на университета с приетия през 1947 г Закон за висшето образование. Опитите за противодействие са съпроводени от издиганите лозунги първоначално за свобода на словото и печата, за развиване на собствена организационна и просветна дейност, право на образование и прочее, но със засилването на репресивните механизми на новия режим, българското опозиционно студентство, продължавайки да поддържа горепосочените искания, се опитва да извоюва и свободата на въдворените в затвори и концлагери агенти на тази съпротива. Това дава основание в края на настоящето изследване да се заключи, че академичните съюзи следват и поддържат в периода на своето съществуване либералните направления, приети в началото на тази борба, за която може положително да се допусне, че някои от техните дейци, изпращани в затвори и концлагери, са заплатили не само със свободата, но и с живота си.

БИБЛИОГРАФИЯ

- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 256 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 1, а.е. 256)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 141 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 1, а.е. 141)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 230 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 1, а.е. 230)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 256 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 1, а.е. 256)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 331 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 1, а.е. 331)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 1, а.е. 538 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп.1, а.е. 538)
- АКРДОПБГДСРСБНА – М, Ф. 13, оп. 4, а.е. 34 (AKRDOPBGDSRSBNA – М, F.13, оп. 4, а.е. 34)

- Ангелова, М. (1946) ОСНС днес. *Свободен народ*, 18 януари, 2. (Angelova, M. (1946) OSNS dnes. *Svoboden narod*, 18 yanuari, 2)
- Антонов, П. (1946) Прогресивното студентство и ОСНС. *Народно земеделско знаме*. 12 януари, 2. (Antonov, P. (1946) Progresivnoto studentstvo i OSNS. *Narodno zemedelsko zname*. 12 yanuari, 2)
- Антонов, П., Ангелова, М. (1946) Студентите-опозиционери в защита на общостудентските интереси. *Народно земеделско знаме*, 14 ноември, 2. (Antonov, P., Angelova, M. (1946) Studentite-opozitsioneri v zashtita na obshtostudentskite interesi. *Narodno zemedelsko zname*, 14 noemvri, 2)
- Бояджиева, П. (2010) *Социалното инженерство*. София: Сиела. (Boyadzhieva, P. (2010) *Sotsialnoto inzhenerstvo*. Sofia: Ciela)
- В София се основава демократичен академичен клуб. (1945) *Знаме*, 5 октомври, 2. (V Sofia se osnovava demokratichen akademichen klub. (1945) *Zname*, 5 oktombri, 2)
- Вечерята на академиците-земеделци. (1945) *Народно земеделско знаме*, 9 декември, 1. (Vecheryata na akademitsite-zemedeltsi. (1945) *Narodno zemedelsko zname*, 9 dekembri, 1)
- Гичев, И. (1947) Земеделски академичен съюз. *Народно земеделско знаме*, 10 април, 1. (Gichev, I. (1947) Zemedelski akademichen sayuz. *Narodno zemedelsko zname*, 10 april, 1)
- Декларация на демократическата академична младеж в България. (1945) *Знаме*, 12 октомври, 1–3. (Deklaratsia na demokraticheskata akademichna mladezh v Bulgaria. (1945) *Zname*, 12 oktombri, 1–3)
- Михайлов, М. (1946) Студентите социалисти и ОСНС. *Свободен народ*, 6 януари, 2. (Mihaylov, M. (1946) Studentite sotsialisti i OSNS. *Svoboden narod*, 6 yanuari, 2)
- Опозиционното студентство напуска ОСНС. (1945) *Народно земеделско знаме*, 20 декември, 2. (Opozitsionnoto studentstvo napuska OSNS. (1945) *Narodno zemedelsko zname*, 20 dekembri, 2)
- Панайотов, Г. (1946) В защита на студентите. *Свободен народ*, 30 юли, 2. (Panayotov, G. (1946) V zashtita na studentite. *Svoboden narod*, 30 yuli, 2)
- Пандев, А. (1945) ОСНС или РСМ. *Народно земеделско знаме*, 15 ноември, 4. (Pandev, A. (1945) OSNS ili RMS. *Narodno zemedelsko zname*, 15 noemvri, 4)
- Петков, Г. (1945) Един конгрес. *Сеяч*, 4 юли, 3. (Petkov, G. (1945) Edin kongres. *Seiach*, 4 yuli, 3)
- Преди „демократичния“ закон за висшето образование. (1947) *Свободен народ*, 16 април, 4. (Predi „demokratichnia“ zakon za vissheto obrazovanie. (1947) *Svoboden narod*, 16 april, 4)
- Протести на студентите анархо-комунисти. (1947) *Народно земеделско знаме*, 30 март, 2. (Protesti na studentite anarho-komunisti. (1947) *Narodno zemedelsko zname*, 30 mart, 2)
- Резолюция на БАЗС. (1945) *Народно земеделско знаме*, 9 декември, 4. (Rezolyutsia na BAZS. (1945) *Narodno zemedelsko zname*, 9 dekembri, 4)
- Резолюция на УС на БАЗС. (1946) *Народно земеделско знаме*, 20 ноември, 2. (Rezolyutsia na US na BAZS. (1946) *Narodno zemedelsko zname*, 20 noemvri, 2)
- Резолюция. (1945) *Народно земеделско знаме*, 7 ноември, 1. (Rezolyutsia. (1945) *Narodno zemedelsko zname*, 7 noemvri, 1)

- Симеонов, П. (1945) Към общ съюз на народното студентство. *Сеяч*, 5 май, 4.
(Simeonov, P. (1945) Kam obsht sayuz na narodnoto studentstvo. *Seiach*, 5 may, 4)
- Стефанов, М. (1946) Студентският въпрос отново в криза. *Свободен народ*, 4 юли, 2.
(Stefanov, M. (1946) Studentskiyat varpros отново v kriza. *Svoboden narod*, 4 yuli, 2)
- Студентите земеделци подкрепят борбата за свобода, правда и народовластие. (1945)
Народно земеделско знаме, 4 декември, 1. (Studentite zemedeltsi podkrepyat borbata
za svoboda, pravda i narodovlastie. (1945) *Narodno zemedelsko zname*, 4 dekmvri, 1)
- Университетската криза. (1946) *Народно земеделско знаме*, 4 септември, 2.
(Universitetskata kriza. (1946) *Narodno zemedelsko zname*, 4 septemvri, 2)
- УС на БАЗС протестира. (1947) *Народно земеделско знаме*, 27 март, 2. (US na BAZS
protestira. (1947) *Narodno zemedelsko zname*, 27 mart, 2)
- Чилев, Н. (1945) Нашата надежда народното студентство. *Земеделско знаме*, 29 юни,
1. (Chilev, N. (1945) Nashata nadezhda narodnoto studentstvo. *Zemedelsko zname*, 29
yuni, 1)